

Hishtadlut vs. Hashgacha

(1) ספר מורה הנבוכים חלק שלישי פרק יח

ואחר מה שהקדמותיו מהיות ההשגחה מיוחדת במין האדם לבדו משאר מיני ב"ח... כי אי זה איש מאישי בני אדם שהשיג מן השפע ההוא חלק יותר גדול כפי הכנת החמר שלו וכפי התלמדו, תהיה ההשגחה עליו יותר בהכרח, אם ההשגחה היא נמשכת אחר השכל כמו שזכרתי, ולא תהיה אם כן ההשגחה האלהית בבני אדם כולם בשוה, אבל יהיה יתרון ההשגחה עליהם כיתרון שלמותם האנושי זה על זה

(2) ספר מורה הנבוכים חלק שלישי פרק נא

והנה נגלה אלי עיון נפלא מאד יסורו בו ספקות ויתגלו בו סודות אלהיות, והוא שאנחנו כבר בארנו בפרקי ההשגחה, כי כפי שיעור שכל כל בעל שכל תהיה ההשגחה בו, והאיש השלם בהשגתו אשר לא יסור שכלו מהשם תמיד, תהיה ההשגחה בו תמיד, והאיש שלם ההשגחה אשר תפנה מחשבתו מהשם קצת עתים, תהיה ההשגחה בו בעת חשבו בהשם לבד, ותסור ההשגחה ממנו בעת עסקו, ולא תסור ממנו אז כסורה ממי שלא ישכיל כלל, אבל תמעט ההשגחה היא

(3) פירוש המשנה לרמב"ם מסכת פסחים פרק ד משנה י

ולפי דמיונם המשובש והמטופש אם רעב אדם ופנה אל הלחם ואכלו שמתרפא מאותו הצער הגדול בלי ספק, האם נאמר שהסיר בטחונו מה', והוי שוטים יאמר להם, כי כמו שאני מודה לה' בעת האוכל שהמציא לי דבר להסיר רעבוני ולהחיותני ולקיימני, כך נודה לו על שהמציא רפואה המרפאה את מחלתי כששתמש בה. ולא הייתי צריך לסתור פירוש זה הגרוע לולי פרסומו.

(4) רמב"ן דברים פרק יא פסוק יג

ודע כי הנסים לא יעשו לטובה או לרעה רק לצדיקים גמורים או לרשעים גמורים, אבל הבינונים כדרך מנהגו של עולם יעשה בהם טובה או רעה כדרכם וכעלילותם:

(5) רמב"ן - פירוש על ספר איוב פרק לו פסוק ז

ידוע וברור כי האדם מפני שהוא מכיר את אלהיו ישיגה עליו וישמור אותה, ולא כן שאר הבריות שאינן מדרגות ואינן יודעות בוראם, ומן הטעם הזה ישמור את הצדיקים, כי כאשר לבם ועיניהם תמיד עמו, כן עיניו ה' עליהם מראשית השנה ועד אחרית שנה י', עד כי החסיד הגמור הדבק באלהיו תמיד ולא יפרד הדבק במחשבתו בו בענין מענייני העולם, יהיה נשמר תמיד מכל מקרי הזמן אפילו החיים בטבע וישתמר מהם בנס יעשה לו תמיד, כאלו יחשב מכת העליונים אינם מבני ההויה וההפסד למקרי העתים, וכפי קרבתו להדבק באלהיו ישתמר כמורה מעולה, והרחוק מן האל במחשבתו ובמעשיו ואפילו לא יתחייב מיתה בחטאו אשר הטא יהיה משולח ונעזב למקרים.

(6) רמב"ן שמות פרק יג פסוק טז

ומן הנסים הגדולים המפורסמים אדם מודה בנסים הנסתרים שהם יסוד התורה כלה, שאין לאדם חלק בתורת משה רבינו עד שנאמין בכל דברינו ומקרינו שכלם נסים אין בהם טבע ומנהגו של עולם, בין ברבים בין ביחיד, אלא אם יעשה המצות יצליחנו שכרו, ואם יעבור עליהם יכריתנו ענשו, הכל בגזרת עליון

R Bachya ibn Paquda
Arabic 1040, translated into Hebrew 1161 by Judah ibn Tibban

(7) ספר חובות הלבבות שער ד - שער הביטחון פרק ג

אחד מהם, מפני שחייבה החכמה בחינת הנפש בעבודת האלהים ובהמרותו, בחן אותה במה שמראה זה ממנה, והוא הצורך והחטרון אל מה שהוא חוץ לה ממאכל ומשתה ומלבוש ומעון ומשגל, וצוה אותם לחזור עליהם להביאם בסבות המוכנות להם על פנים מיוחדים ועתים ידועים. ומה שגזר הבורא שיגמר לאדם מהם, יגמר וישלם בהשלמת הזדמנות הסבות, ואשר לא גזר לו להגמר בהם, לא יגמר וימנעו ממנו הסבות. ונתבררו ממנו העבודה והעברה בכוונה ובבחירה לאחת מהנה מבלתי האחרת, ויתחייב אח"י הגמול והעונש ואפי' לא גמר בהם המעשה. והשני, כי אילו לא הוצרך האדם לטרח ולחזור ולסבב להבאת טרפו, היה בועט ורודף אחר העבודות, ולא היה משגיח על מה שהוא חייב בו על טובת האלהים עליו, כמ"ש: והיה כנור ונבל תוף וחליל ויין משתייהם ואת פועל ה' לא יביטו ומעשה ידיו לא ראו, ואמר: וישמן ישורון ויבעט שמנת עבית כשית ויטש אלוה עשהו. ואמרו ז"ל: יפק תלמוד תורה עם דרך ארץ שיגיעת שניהם משכחת עון וכל תורה שאין עמה מלאכה סופה בטלה וגוררת עון. וכל שכן מי שאין לו חלק באחת מהן ולא שם לבו על אחת מהן. והיה מחמלת הבורא יתעלה על האדם, שהטרידו בעניני עולמו ואחריתו להתעסק כל ימי חייו בזה, ולא יבקש מה שאינו צריך לו ולא יוכל להשיגו בשכלו, כמו עניני ההתחלה והתכלה, כמו שאמר החכם: גם את העולם נתן בלבם מבלתי אשר לא ימצא האדם את המעשה אשר עשה האלהים מראש ועד סוף. ואם הוא מגביר עבודת האלהים ובוחר ביראתו ובטוח בו בעניני תורתו ועולמו, וסר מן הדברים המגונים וכוסף למדות הטובות, לא יבעט במנוחה ולא יטה אל השלוה, ולא ישיאהו היצר ולא יפת בכשפי העולם, יסתלק מעליו טורח הגלגול והסבוב בהבאת טרפו, מפני הסתלקות שני הפנים הנזכרים מעליו: הבחינה והבעיטה בטובה, ויבואו טרפו בלי טרח ובלתי יגיעה, כפי ספוקו ומזונו. כמ"ש לא ירויח ה' ויפייש עמו.

(8) ספר מסילת ישרים פרק כא - בדרכי קניית החסידות

אמנם מה שיוכל לשמור את האדם ולהצילו מן המפסידים האלה הוא הבטחון, והוא שישלך יתבו על ה' לגמרי, כאשר ידע כי ודאי אי אפשר שיחסר לאדם מה שנקצב לו, וכמו שאז"ל במאמריהם (ביצה ט"ז): כל מזונותיו של אדם קצובים לו מראש השנה קיצבת מזונות שקצבו לו בראש השנה היתה מתקיימת, אם לא שקדם הקנס לכל בני אדם, וכבר היה אדם יכול להיות יושב ובטל והגזירה (גזירת אשר על כן חייב אדם להשתדל איזה השתדלות לצורך פרנסתו, שכן גזר המלך העליון, והרי זה כמס שפורע כל המין האנושי אשר אין להמלט ממנו:

על כן (הואיל וכך גזר המלך) אמרו (ספרי): יכול אפילו יושב ובטל (יראה סימן ברכה) תלמוד לומר: בכל משלח ידך אשר תעשה (שצריך אתה להשתדל ולעשות), אך לא שההשתדלות הוא המועיל, אלא שההשתדלות מוכרת, וכיון שהשתדל הרי יצא ידי חובתו, וכבר יש מקום לברכת שמים שתשרה עליו ואינו צריך לבלות ימיו בחריצות והשתדלות, הוא מה שכתב דוד המלך ע"ה (תהלים ט"ה): כי לא ממוצא וממערב ולא וגו', כי אלהים שופט וגו' ושלמה המלך ע"ה אמר (משלי כ"ג): "אל תיגע להעשיר מבינתך חדלי". אלא הדרך האמיתי הוא דרכם של החסידים הראשונים עושים תורתן עיקר ומלאכתן תפלה, וזהו נתיקיים בידם, כי כיון שעשה אדם קצת מלאכה משם והלאה אין לו אלא לבטוח בקונו ולא להצטער על שום דבר עולמי, אז תשאר דעתו פנויה ולבו מוכן לחסידות האמיתי ולעבודה התמימה:

(10) רבינו בחיי על במדבר הקדמה לפרשת בשלח

1155-1340

סוס מוכן ליום מלחמה ולהי התשועה:

שלמה המלך ע"ה יזהיר כל אדם בכתוב הזה (משלי כא) שיעשה כל דבר שיצטרך לעשות ובדרך הטבע כל מה שבכחו, ושימסור השאר בידי שמים, כי הנס אינו חל אלא בחסרון הטבע, ועיקר יצירת האדם בנוי על מדת הטבע, ועל כן יצטרך שיעשה האדם פעולות וענינים שיהיו הכנות להשיג בהן חפצו ולעמוד על משאלות לבו, כמי שרוצה ללכת למלחמה על אויביו שראוי לו שיכין כלי זיין וסוסים ומרכבות ליום מלחמה, שאם אינו מכין ויסמוך על הנס ימסר ביד אויביו, או כמי שיש לו חולה שהוא ראוי לתקן לו מסעדים וסמים למאכלו, ומאכילו המאכלים המועילים ולמנוע ממנו המאכלים המזיקים, ואחר שעשה לו כל יכלתו והשתדל בכל כחו ועשה בדרך הטבע כל הכנותיו אין ראוי לו לבטוח שיגיע אל רצונו רק בשם יתעלה לא בהכנות האלה, כי יש אדם שיאבד במלחמה עם כל ההכנות ויש שינצל מבלעדיהן, ויש חולה שימות עם המאכלים המועילים ויש שתגיע לו רפואה עם המאכלים הרעים המזיקים, וא"כ אין עיקר התשועה בענין המלחמה ולא בענין הרפואה להכנותיהם רק בשם יתעלה שכן כתיב (תהלים קמז) הרופא לשבורי לב ומחבש לעצבותם, וכתיב (שם) לא בגבורת ולא בחפץ ולא בשוקי האיש ירצה, וכתיב (שם לג) שקר הסוס לתשועה. זאת כוונת התורה ורוב הפסוקים מוכיחין כן, ולכך צוה התורה לישראל להשתדל בהכנות האלה שיצאו חלוצים בעלותם למלחמה על אויביהם ושישימו אורב ושישלחו מרגלים בערי האויבים, כי כל הענינים האלה הם הכנות לעשות מה שבכח האדם לעשות בדרך המנהג והטבע, ואחר כן יפעול הנס על כל מעשה הטבע, ואע"פ שישראל לא היו צריכין לזאת לפי שלא היה נצחונן בדרך המנהג והטבע כי אם על פי הזכות והעונש, ואם היו זכאין מעט מהם ינצחו עמים רבים, ואם היו חייבים מעט מן האויבים ינצחו רבים מהם, מכל מקום באה מצות התורה לישראל לעשות כל השתדלותם בהכנות האלה ואחר כך למסור הענין למי שהתשועה לו, כי התורה לא תסמוך על הנס לעולם.

(11) ספר העיקרים מאמר רביעי פרק ה - ו

1444-1480

החריצות וההשתדלות מועיל והכרחי בכל דבר מן הפעולות האנושיות, וזה מבואר בכל הפעולות, אם בפעולות שטבע האפשר שמור בהן, שאחר שהן מונחות לבחירה הגמורה מאין שום מונע ומעיק, אין ספק שההשתדלות בהן סבה להגעתן, וכן בפעולות שהן מעורבות מן ההכרח והבחירה ההשתדלות בהן מבואר שהוא סבה להגעתן. וזה שכל דבר שיגיע משני פועלים ושניהם תנאי בהגעת התבואה הכרית המטר ואי אפשר שיגיע זולתו כלל, כמו שלא יגיע הדיו מזולת העפצים והקנקנתוס אחר ששניהם תנאי במציאות הדיו, וזה דבר מבואר.

ואולם בפעולות שהן על צד ההכרח, והן המגיעות על צד הגזרה כמו שאמרנו, הנה היה נראה שאין ההשתדלות ראוי בהן, ואבל כשיעויין היטב נמצא שגם בהן ההשתדלות ראוי ומחוייב, לפי שכבר אמרנו שמניעת הגעת התכלית שהוא הטוב המגיע מן ההשתדלות לא יהיה אלא מצד העונש, וזה אם למרי קדם לו ואם שלא יספיק זכותו לבטל מעליו הנגזר מפאת המערכת, וכשיראה האדם שישתדל בחריצות גדול להשיג טוב מה או תכלית מה ולא השיגו, ידע בודאי שכך נגזר עליו אם מצד העונש על עונותיו ואם מצד שאין זכותו מספיק לבטל מעליו גזרת המערכת, ובה ישוב לפשפש במעשיו וישוב אל ה' וירחמנו, כי כשיראה האדם את עצמו שהוא יגע לריק ושאינו מעשיו מצליחין ושאינו מגיע ממעשיו התכלית הראוי שיגיע מהן ידע בודאי שזה לעונש נגזר עליו על חטאו, וידע שמעשיו מקולקלין ויחזור לתקן אותן כאשר תמצא ידו, כמו שאמרנו רבותינו ז"ל אם רואה אדם שיסורין באין עליו יפשפש במעשיו, שנאמר נחפשה דרכינו ונחקרה (איכה ג' מ'), פשפש ומצא יעשה תשובה, שנאמר ונשובה אל ה'.

העצלה להעיר האדם שישתדל להשיג מבוקשו בכל מאמציו כחו, וכן אמרו רבותינו ז"ל למען יברכה ה' אלהיך (דברים י"ד כ"ט), יכול יושב ובטל, תלמוד לומר בכל מעשה ידך אשר תעשה, הנה בארו שברכת השם יתברך תגיע ותבא עם ההשתדלות, וכן אמר המשורר אם ה' לא ישמר עיר שוא שקד שומר (תהלים קכ"ז א'), אבל אם ה' ישמר עיר יפה שקד שומר, שעם השמירה וההשתדלות האנושי יגיע העזר האלהי ולא בזולתו, ובעבור זה ראוי שישתדל האדם בחזקת היד בכל הדברים שאפשר שיושגו בהשתדלות האדם, אחר שנדע שההשתדלות מועיל בכל דבר ובכל הפעולות על דרך שבארנו, ובעבור פעל אחד שנראה מגיע על צד הגזרה, כאמרנו רבותינו ז"ל כי יפול הנופל ממנו (דברים כ"ב ח'), ראוי היה זה ליפול וכו', לא בעבור זה נשפוט בכל הדברים שהם בגזרה, אבל ראוי שנשתדל בכלן כאלו הן בחירות בחירה גמורה, והי הטוב בעינינו יעשה, ויספיק זה בבחירה לפי קצורנו:

אבל האמת היא כי אין בין גס והטבע כלום: הכל גם הוא: כל העולם כולו אין לו שום טבה וזלת רצונו ית', ורצונו היינו מעשיו ותהנתו. כי כל אשר ברצונו מתהות מאליהו, רק זה שאנו קוראים לו גם היינו רצון שיתהות ענין שלא הורגלנו בו, וממילא החידוש פועל בנו להתעורר ולראות בו את יד ה' והוא שאנו קוראים טבע הוא אשר רצונו ית' שיתמיד אופן א' אשר נתי' מורגלים בו, ויהיה מקום לנסות את האדם, אם גם בכוח יראה אך את רצון ה' לבד, או יחשוב כי מסר השי"ת כוחות לטבע — ושבתוך הטבע יש גם לאדם עצמו כח לפעול בדרך טבה ומסובב, ולפי"ז הטבע איננו במציאות כלל, אלא היא רק באוזיות עינינו לאדם, שיחי' לו מקום לטעות וגם לבחור באמת.

יש מדריגות רבות בהכרת הנס שבטבע; ונבדילן כסאן ד' מהן:

א) יש אשר יקראו לעצמם מאמינים בוטחים בו ית', ומי"מ יראו בכל מהלך העולם דרך טבעי, מסכות ומסוכבים, משתדלים לנהל את הסבות אל אשר יחפצו, ויסמכו על בהגנתם ושכלם לחשוב בחשבון הסבות אין תסתכנה זו מהו, ובכחם וכשרון מעשיהם יאמרו להסב הסבות שתביאנה מסובבים כרצונם, ומי"מ יחד עם זה יבקשו מאת ה' שיצליח את מעשיהם; היינו כי אין הם מעשיהם עושים בחשבון נכון ובטחה, מי"מ הרי אינם בטוחים מסבות מן הצד אשר תוכלנה להתערב באמצע, כמו חולי וכדומה, או אשר מצד סבות אחרות, אשר לא ידעו מראש, תבאנה צרות ורעות והיזקות וכדו'; וכן מודים שיש להודות להשי"ת שנתן בהם הכח לחשוב ולהבין בסבות, ולעשות מעשיהם להסבם לחפצם; אבל בעצם הענין, הנה דעתם כי העולם מתנהג בדרך הטבע, ועי"כ הם בעצמם בעבודתם ושכלם ישיגו את אשר יצטרך להם וכדו', וכן הם מפרשים "בזעזע אפיך תאכל לחם".

בעלי המדרגה הזאת, באמת הם מבעלי השיתוף — כי משתפים את עצמם עם הבורא ב"ה בהגנת העולם; ואחר כל אשר ידברו מדברי האמונה והבטחון, עדיין הכפירה מושרשת בלבבם, כי בעומק לבותם יחשבו: כתי ועוצום ידי עשה לי את החיל הזה.

ב) למעלה מהם, אנשים יקרים באמונתם, כי ידאו בכל ענין טבעי כי מעשה ה' הוא, ואמר מו"ה ז"ל ציור לה: יש מטתכל לתוך הבית ודרך חוד המנועול שבדלת, ויראה עט כותבת, ולא יראה את האדם — וידמה שהעט כותבת בעצמה, כך הוא הכופר, שיחשוב שהטבע פועל בעצמה, אבל כשפנות הדלת, יראה את האדם הכותב; כך המאמין יראה שהשי"ת הוא העושה והמסבב את הכל, וכל הסבות ומעשי בנ"א הם אצלו כמו עט ביד הכותב, אשר ישתמש בכלום לחכית אשר ירצה.

ג) גם אלה עדיין יתנו מציאות לטבע, אם כי יחשבוהו רק ככלי בידו ית', כעט ביד הכותב.

ד) למעלה מאלה אשר יבחינו לדעת כמש"כ למעלה, — שבאמת אין שום מציאות לטבע ולסבות, אשר אינן אלא הסתר ונסיון עבורנו; אבל השי"ת ברצונו הכל בעשה ממילא, ולא שייך כלי וסבה אשר ישתמש בהם למעשיהו.

השגה כזו כבר בחירה היא ואמיתית, כי היא בנויה על השגה בענין אחדותו יתברך, כי הוא לבדו הוא, ומכבודו לאחר לא נתן.

ו) אמנם אשרי לאשר יבחינו וידע, כי לא לבד אשר הסבות לא תועלנה, אבל גם הורבן בא על ידן, הן כל הבריאה כולה היא למען קדש שמו ית', כמי"ש: (ישעי' מ"ג) "כל הנקרא בשמי ולכבודי בראתו" וכיון שהסבות מסתירות את כבודו, ממילא הן מחריבות, ובאמת הן ראוי, כי מי שלא יאכל לחם — יחי', ואשר יאכל לחם — ימות, שהרי השתמש בסבה טבעית, והיא מזרבת ולא בונה, ורק מאשר בעוה"ז צריך שהיה מקום לטעות, למען תתי' הכחירה ביד האדם, עי"כ האדם האוכל לחם, מי"מ חי, ואשר לא יאכלנו, ימות — אם לא הינו למדרגה רוחנית השמימית שהגיע לה מרצית: "לחם לא אכלתי כדו", או לשאר בחינות מביניות הנסים הגלויים, כנ"ל ברי הנינו ב"ד וכדומה, שלא היו שום הפרש בעיניהם בין הטבע והנס.

רבינו זנבול מסאליאנט זצ"ל: "הלא צריכים לעסוק בהשתדלות רק מפני שאין אנו ראוים לנסים גלויים, ועי"כ אנו מהוייבים לעשות באופן אשר נחשפעה היורדת אלינו יהיה אפשר לתלות באיזה טבה (והרצוה לטעות שהוא דרך הטבע יבא ויטעות); אי"כ בזה נגמר השיעור, אם עי"י ההשתדלות, אין היותה קטנה, יהיה מקום לטעות לתלות בסבה טבעית". ועל עצמו אמר: "אני קונה שטר הגרלה, ובוה אני יוצא ידי חובת ההשתדלות; כי הרי אם אזכה בגורל, אפשר לתלות בדרך הטבע".

אמנם רוב בני האדם, וגם אשר יחשבו עצמם למאמינים ובעלי בטחון אין עושים כן, אלא עוסקים בהשתדלות הטבעית בכל יכולתם, ומעיניים בשכלם, ומדייקים ומעמיקים לחשוב בפרטי ההשתדלות בסבות אשר לפניהם, ואחי"כ יודרו בכל יכולתם, וגם ילחמו את חבריהם בכל צוה, עד שברוב עמל ידאו להוציא לפועל את כל פרטי מחשבותיהם, וכששואלים אותם למה זה תרבו כל כך בהשתדלות, הלא מאמינים אתם? תשובתם מוכנה בפיהם; הלא השתדלות זו מצוה היא — מצות "ששת ימים תעבוד", ועושה צדקה בכל עת זה המפרנס אשתו ובניו, ועוד דברים כיוצא באלה, אך יעינו נא בדברי מסלת ישרים הנ"ל, וילמדו לדעת כי אין ההשתדלות מצוה כלל, אלא קנט וקללה, ודי בקצת מנחת ועוד, יחפשו נא במנין המצוות, כי לא ימצאו שם מצוותם זו של "ששת ימים תעבוד", שאין פשוטו אלא "מותירם אתם לעבוד", וצדקת המפרנס אשתו ובניו היא במה שמפרנסם מהכסף שהרויח, אבל לעולם לא ירויח יותר בשביל שישתדל יותר, ואשר יחשבו, כי כל אשר ירבו להשתדל ויעטו בעסקיהם כמעט כל ימיהם, הוא לשם שמים באמת — יבדקו נא בעצמם: אם מושבה רוחנית באה להם באמצע מרדתם בעסקיהם — או להפך, מחשבת עסקיהם באה להם באמצע שמונה עשרה?

זה לא כבר נשמע פתגם כזה: "לא הנחנו כלום למקרה" — זה פתגם המודרני של "כתי ועוצום ידי עשה לי החיל הזה", כאלו אין דבר נסתר מידעתו ואין דבר נעלה מכחו — פתגם של גאווה, של אפיקורסות, ועי"כ האם אין ראוי שגם "המאמינים", בהשתדלם בכל יכולתם בהשתדלות הטבעית, יחדשו את עצמם כי גם בלבם מן הכפירה — אשר יוכלו בהשתדלותם לשלוט במקרים ולנהלם לאשר יחפצו?

אמנם המתחוק ברהזיות, וברב התלהבות ההתפעלות ישליך כמעט כל השתדלות ממנו, ויעשה כמעשה רבינו זנבול מסאליאנט הנ"ל, הנה גם בזה סבבה לפנינו כי ההתפעלות ההזלתהבות עוברת חיש מהר, ואם השי"ת מנטה אותו, ולא ישפיע לו את פרנסתו על ידי הסבה הקטנה אשר הבין, אולי חין לא יעמוד בנסיון, ויתחרט על מעשהו, ועל אשר מיעט בהשתדלותו, ויתנה על

הטוב אשר עשה, וירכה להטוא, עי"כ צריך האדם לשקול אחרותו, למעט בהשתדלות, כפי ערך מדרגתו, כפי אשר יוכל שאת גם אם לא יוכה להצלחן בגשמיות עי"פ ההשתדלות המעוטה שישתדל.

ומשקל זה צריך להיות בדקדוק עצום ודיוק רב, כי משני הצדדים היצר יארב עליו: אם ירבה בהשתדלותו מכפי ערך אמונתו — הרי יכפור, ואם ימעט מכפי ערכו, יבא לתהות על הראשונות, וגם לכפור אחי"כ, והיצר לפעמים מסית אותנו להרבות בהשתדלות — היינו בשעת רפיון רוחנו — ולפעמים יסיתנו לקצר בה — בשעת התעוררו לרוחניות; — והמשקל בזה הוא דק מאד, ותלוי בכחיות האדם, האיך להגיע בו אל הנקודה האמיתית, אם לא מתוך יד"ש שוורת המצלת מן הנגיפות.